

VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: UŞAK İLİ ÖRNEĞİ¹

Prof.Dr.Hasan Hüseyin BAYRAKLI*
Yrd.Doç.Dr.İsa SAĞBAŞ**
Lütfi URAL***

ÖZET

Bu çalışmada ‘vergi kaçırma eğilimi hangi faktörlerden etkilenmektedir’ sorusu Uşak ilinde çeşitli sektörlerden 302 mükellef ile yapılan anketten elde edilen veriler ışığında araştırılmıştır. Genellikle teorik beklentilere paralel bulgular elde edilmiştir. Vergi ödeme bilinci az olan mükelleflerde vergi kaçırma eğilimi artmaktadır. Vergi yükü ve vergi sisteminde adaletin negatif algılanması ile vergi kaçırma eğilimi arasında pozitif bir ilişki gözlenmiştir.

ABSTRACT

This study investigates which factors affect tax evasion tendency based on a questionnaire research conducted on 302 tax payers in Uşak. The findings generally meet theoretical expectations. Tax payment consciousness and tax evasion tendency are negatively correlated. The negative perception of tax burden and unfairness in tax system and tax evasion tendency are, however, found positively correlated.

¹ Bu çalışma Lütfi URAL’ın Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Tezsiz Yüksek Lisans programında hazırladığı dönem projesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye

*** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Tarihin her devresinde mükellefler vergi yükünü azaltmak ya da tümüyle ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemlerle vergi kaçırmaya çalışmışlardır. İçinde bulunulan devrin tarihi, sosyolojik ve siyasi koşullarının durumuna göre bu yöntemler, vergi toplamakla görevli tahsildarlara karşı direnmek, zor kullanmaktan modern çağların daha rafine ve ince muhasebe tekniklerine varıncaya değin bir çeşitlilik arz etmektedir.²

Türkiye de diğer ülkeler gibi, vergi kaçakçılığı problemi olan bir ülkedir. Ampirik çalışmalar vergi kaçakçılığının bir göstergesi olarak kabul edilen kayıt dışı ekonominin gayri safi milli hasılaya oranının yüksek olduğunu göstermektedir.³ Ülkemizde her ne kadar kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının boyutu kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte, bu sorunla mücadele ülkemiz açısından oldukça önemlidir. Bu sorunla mücadelede vergi otoritelerine ve akademik çevrelere görev düşmektedir. Akademik çalışmalar uygulamadan sorumlu vergi otoritelerine vergi kaçakçılığını azaltma konusunda yol gösterici olabilir.

Bu çalışmada ‘vergi kaçırma eğilimi hangi faktörlerden etkilenmektedir’ sorusu Uşak ilinde çeşitli sektörlerden 302 mükellef ile yapılan anketten elde edilen veriler ışığında cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Uşak Ege Bölgesi’nin önemli illerindendir. Uşak 5.341 km² yüz ölçümü ile ülkede 64. sıradadır. 2000 yılı genel toplam nüfusu sonucu olan 322.313 nüfus büyüklüğü ile Uşak ülkede 58. sırada yer almaktadır. Uşak, gayri safi milli hasılaya katkı açısından %0,3’lük payla 58. sıradadır. Kişi başına düşen milli gelir sıralamasında ise 1.436 dolarla 50. sırada yer almaktadır. Uşak’ta tarım ve sanayiye dayanan bir ekonomik yapı vardır. İl ekonomisinde

² DÖNMEZER, Recai, “Vergi Hukuku Açısından Küreselleşme ve Elektronik Ticaret”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XIV, S. 1-2, s. 415-452, 1998.

³ Kayıt dışı ekonomi konusunda Türkiye üzerine yapılmış ampirik çalışmaların bulguları için Bkz. SAVAŞAN, Fatih, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kayıpları Tahminleri*, Uludağ Üniversitesi’nce Düzenlenen 19. Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya, 2004.

dericilik (zig deri, deri konfeksiyon), tekstil (pelüş battaniye, pamuklu dokuma, iplik imalatı vs.) ve seramik sektörleri olmak üzere lokomotif rolünde 3 sektör bulunmaktadır. Bu üç sektörden dericilik ve tekstil sektörünün yapılan anket çalışmasında önemli bir şekilde temsil edilmesine dikkat edilmiştir.

Vergi kaçırma eğilimini etkileyen faktörler konusunun teorik arka-planı izleyen bölümde açıklandıktan sonra diğer bölümde çalışmanın araştırma yöntemi ve bulguları sunulacaktır. Sonuç ve genel değerlendirme ise çalışmanın son bölümü olacaktır.

I. VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN TEORİK ARKA-PLANI

Vergi kaçırma eğilimi ile ilgili teoriler⁴ sadece ekonomistler tarafından değil, psikologlar, sosyologlar ve suç bilimcileri tarafından da geliştirilmiştir. Bu modellerde daha çok adalet, eşitlik, referans grubu ve toplumsal baskı gibi faktörlerin etkisi üzerinde durulmuştur.

Klasik ekonomik teoriye göre vergi kaçakçılığı riskli bir hisse senedine yapılan yatırım gibidir. Mükellef çeşitli faktörleri (ceza miktarı, vergi oranı, yakalanma riski gibi) dikkate alarak beklenen kişisel faydasını maksimize etmek için vergi kaçırıp kaçırmayacağına karar vermektedir.

Klasik ekonomik teorinin varsayımlarına paralel ilk öncü model Allingham ve Sandmo tarafından geliştirilmiştir.⁵ Bu modele göre mükellefin vergi beyanı, vergi oranı, ceza miktarı ve denetim oranı gibi faktörler tarafından etkilenecektir. Allingham ve Sandmo'nun

⁴ Burada hemen belirtelim ki vergi kaçakçılığı ile vergi kaçırma eğilimi kavramları aynı anlama gelmemektedir. Vergi kaçakçısını etkileyen faktörleri araştırabilmek için gerçekten vergi kaçırmış mükellefler bulunup bunlarla çalışma yapılması gerekmektedir. Böyle bir çalışma yapmanın güçlüğü ortadadır. Bu nedenle, vergi kaçakçılığının değil, vergi kaçırma eğilimini etkileyebilecek faktörler bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

⁵ ALLINGHAM, M. G. & SANDMO, A., 'Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis', *Journal of Public Economics*, Cilt.1, ss. 323-338, 1972.

çalışması daha sonra yapılacak bir çok çalışmada temel alınmakla birlikte bazı yönlerden de eleştirilmiştir.

Örneğin bu modelde vergi kaçakçılığının psikolojik maliyeti göz önüne alınmamaktadır. Yapılan ampirik çalışmalar, örneğin Baldry⁶, göstermiştir ki, bazı mükellefler vergi kaçırmanın maliyetinin beklenen faydasına göre çok düşük olmasına rağmen, ahlaki açıdan uygun görmedikleri için vergi kaçırmamışlardır. Buna göre dürüst davranmamanın verdiği rahatsızlık duygusunun da modele eklenmesi gerekmektedir. Diğer bir eleştiri ise Allingham ve Sandmo'nun modelinde mükellefin denetlenme oranı, ceza oranı gibi değişkenlerin değerini tam olarak bildiği varsayımının yapılmış olmasıdır. Halbuki gerçek hayatta mükelleflerin bu değişkenleri tahmin etmesi oldukça güçtür.

Bu dezavantajlarından dolayı Allingham ve Sandmo'nun çok bilinen modelinin yanı sıra vergi kaçırma eğilimi çalışmalarında psikolojik modeller de geliştirilmiştir. Psikolojik yaklaşımlardan bir kaçışunlardır:⁷

i) Grasmick ve Bursik'e⁸ göre mükellefleri vergi kaçırmaktan caydırıcı faktörler şunlardır: devletin uyguladığı cezalar olan yasal müeyyideler, kişinin ait olduğu gruptaki sosyal norma uygun olarak davranmadığı zaman karşılaşacağı utanç ve kaybedeceği saygınlığı ifade eden toplumsal etki, kişinin kendi kendisine uyguladığı bir ceza olan suçluluk duygusudur.

ii) Ayrıca, vergi etiği de vergi uyumunu belirleyici bir faktördür. Vergi etiği kavramını Song ve Yarbrough tarafından vatandaşların

⁶ BALDRY, J. C., 'Tax Evasion is not a Gamble: A Report on Two Experiments', *Economics Letters*, cilt. 22, ss. 333-335, 1986.

⁷ İzleyen dört paragraf şu kaynaktan yararlanılarak yazılmıştır: BAYRAKLI, H.H., SARUÇ, T & SAĞBAŞ, İ., Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Yöntemleri, 19. Ulusal Maliye sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, 2004.

⁸ GRASMICK, H. & BURSIK, R. 'Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model', *Law and Society Review*, cilt.24(3), ss. 837-861, 1990.

mükellef olarak devletle aralarında ilişkiyi belirleyen davranış normları olarak tanımlamışlardır.⁹

(iii) Psikolojik etki olan nefret etkisi ya da kin etkisine göre denetim oranlarında ki artış, devlet ile vatandaş arasında var olduğu düşünülen güveni ortadan kaldırarak, kişinin vergi ödemede asli motivasyon kaynağı olan vergi ahlakını bozarak mükellefin daha çok vergi kaçırmasına neden olabilecektir.

(iv) Kişilerin davranışları onların içinde yaşadıkları veya ait oldukları grup tarafından etkilenir. Kişilerin ait olduğu grup, buna referans grubu da diyebiliriz, bireyin kendine yakın hissettiği arkadaşları, meslektaşları, aile fertleri ve benzerlerinden oluşur. Sosyolojinin genel kabul görmüş bir teoremine göre, birey kendi referans grubunda benimsenen düşünce ve davranışlara yönelecek, referans grubu tarafından hoş karşılanmayan ve ayıplanan düşünce ve davranışlardan kaçınacaktır. Buna göre, bireyin etrafındaki sevdiği insanlardan oluşan referans grubu vergi kaçırma eğilimini onaylıyorsa, kişi de vergi kaçıracaktır ve vergi kaçırdığı için herhangi bir sosyal ayıplama olmayacaktır.

Yukarda açıklamaya çalıştığımız teorik modellere dayalı olarak ampirik çalışmalarda genellikle resmi veri, deney ve anket yöntemleri olmak üzere üç değişik yöntem kullanılarak vergi kaçırma eğiliminin belirleyicileri araştırılmıştır.

Resmi veri yönteminde devlet tarafından toplanan veriler kullanılmaktadır. Resmi veriye Amerika Birleşik Devletleri Gelir İdaresi tarafından sağlanan ve Mükellef Uyumu Ölçüm Programı olarak adlandırılan veri seti örnek verilebilir. Bu resmi veriler kullanılarak vergi kaçakçılığı konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Deneyel yöntemde ise mükelleflerden gerçek hayattaki vergi beyanı kararlarını kendilerine verilen gelir miktarı, vergi oranı, denetleme oranı, ceza miktarı gibi faktörleri dikkate alarak yeniden

⁹ SONG, Y. D, VE YARBROUGH, T. E. 'Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey', *Public Administration Review*, cilt. 38, s. 442-452,1978.

beyan etmesi usulüne dayanır.¹⁰ Deney yönteminde araştırmaya katılanların belirtilen bu faktörlerden (vergi oranı artışı, vb.) nasıl etkilendikleri gözlenmektedir. Yöntemde, gerçek hayattaki kadar büyük miktarlarda cezalandırma ya da ödüllendirme yapılamamakla birlikte daha düşük oranlardaki ödül ve cezalarla vergi beyanı gerçeğine benzetilmeye çalışılmaktadır.

Sosyal bilimlerde ‘birincil veri’ toplama yöntemi olan anket yöntemi vergi kaçakçılığı konusunda yapılan ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.¹¹ Anket yönteminde mükelleflere geçmişte gerçekleştirdiği veya gelecekte planladığı vergi kaçakçılığı faaliyetleri sorularak, çeşitli faktörlerin (algılanan denetim oranı, sektöründeki vergi kaçakçılığında yakalanma riski, sosyal normlar, demografik özellikler vb.) vergi davranışlarını nasıl etkilediği araştırılmaktadır.

Ülkemizde de vergi kaçırma eğilimi konusuyla doğrudan veya dolaylı ilişkili olan ampirik araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Muter, Sakınç & Çelebi (1993)¹² Manisa’da anket yöntemiyle mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını araştırmışlardır. Gerçek & Yüce de (1998)¹³ Bursa’da bir anket çalışmasıyla mükelleflerin vergiye bakışını belirleyen öncelikli faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Demir (1999)¹⁴ Afyon örneğinde mükelleflerin vergi karşısındaki davranışlarını anket yöntemi ile

¹⁰ BAYRAKLI, H.H., SARUÇ, T & SAĞBAŞ, İ., Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Yöntemleri, 19. Ulusal Maliye sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, 2004.

¹¹ Anket yöntemi kullanılarak yapılmış ampirik çalışmaları yöntem, bulgu gibi yönlerden özetleyen bir kaynak taraması için bkz. Örneğin Bayraklı, Saruç & Sağbaş (2004) çalışmasının eki.

¹² MUTER, N.B., SAKINÇ, S. VE ÇELEBİ, A.K., *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Manisa, 1993.

¹³ GERÇEK, A. VE YÜCE, M. Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa, 1998.

¹⁴ DEMİR, İ.C., *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları: Afyon İli Anket Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1999. Demir (1999).

araştırmıştır. Saruç (2003)¹⁵ ise ülkemizde vergi kaçakçılığının en önemli nedenlerini belirlemeye çalışmıştır. Bayraklı, Saruç & Sağbaş'ın (2004)¹⁶ yurt genelinden hazırladıkları anket çalışmasında ise vergi kaçırmayı etkileyen faktörler araştırılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

Çalışmada 'vergi kaçırma eğilimi hangi faktörlerden etkilenmektedir' sorusu yukarıda belirtilen üç araştırma (resmi veri, deney ve anket) yönteminden anketle toplanan birincil verilerle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Anket 2004 Haziran ve Temmuz aylarında Uşak'ta gerçekleştirilmiştir. Anketin konusu vergi kaçırma eğilimi gibi hassas bir konu olduğu için ankete katılan mükelleflere çalışmanın akademik amaçlı yapıldığını, doğru ya da yanlış cevap olmadığı işaretleyecekleri şikkin kendileri için en doğru şık olmasının önemli olduğu, mükellef isimlerinin kesinlikle istenmediğini ve sonuçların toplu olarak analiz edilerek kendi cevaplarının gizli tutulacağı garantisini verilmiştir. Çalışmaya katılan mükellefler kolay örnekleme yöntemi ile seçilmiştir.¹⁷

Ankete toplam 302 mükellef katılmıştır. Uşak ilinin en önemli sektörleri olan tekstil ve dericilik sektöründen daha fazla katılımın

¹⁵ SARUÇ, T., 'Vergi Etiğinin Vergi Kaçırma Üzerindeki Etkisi: Deney ve Anket Yöntemiyle Yapılan Bir Araştırma', *Vergi Sorunları*, s. 176, ss. 156-166, 2003.

¹⁶ BAYRAKLI, H.H., SARUÇ, T & SAĞBAŞ, İ., Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Yöntemleri, 19. Ulusal Maliye sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, 2004.

¹⁷ Örnekleme yöntemleri olasılıklı ve olasılıksız olmak iki ana gruba ayrılır. Olasılıklı örnekleme yöntemi deneklerin evrenden bilinen ve eşit olasılıkla seçilebildiği yöntemlerdir. Olasılıksız örnekleme ise deneklerin evrenden bilinen belirli bir olasılık ve eşit şansla seçilmediği yöntemlerdir. Bu yöntem zorunlu kalmadıkça kullanılmamalıdır. Ancak sosyal bilimlerde araştırmaların çoğunluğunda evrenin tam listesi olmadığı için olasılıklı örnekleme yapmak mümkün değildir. Örneğin Türkiye'de gelir vergisi mükelleflerinin tam isim listesini elde edemeyiz. Bu nedenle yapılan anket çalışmasında, önceden belirlenen sektörler arasından, bu ankete katılmayı kabul eden mükelleflerle anket gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem kolay örnekleme olarak bilinmektedir. ALTUNIŞIK, Remzi, vd. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2003.

olmasına dikkat edilmiştir. Ankete katılan mükelleflerin %40'ı tekstil, %21'i ise deri sektöründendir. Ankete katılanların sektörel dağılımı şu şekildedir:

Sektör	tekstil	deri	serbest	gıda	ücretli	zirai
Sıklık (% olarak)	40	21	20	9	4	3

Ankete katılanların %35'i yüksek öğrenim görmüş mükelleflerdir. Ankete katılan mükellefler eğitim seviyelerine göre şu şekilde dağılmışlardır:

Eğitim düzeyi	ilkokul	ortaokul	lise	üniversite
Sıklık (% olarak)	13	19	32	35

Ankete katılan mükelleflerin %50'si 36-50 yaş grubundandır. Ankete katılan mükelleflerin yaş seviyelerinin dağılımı şu şekildedir:

Yaş seviyesi	0-35 yaş	36-50 yaş	51 ve üstü yaş
Sıklık (% olarak)	40	50	10

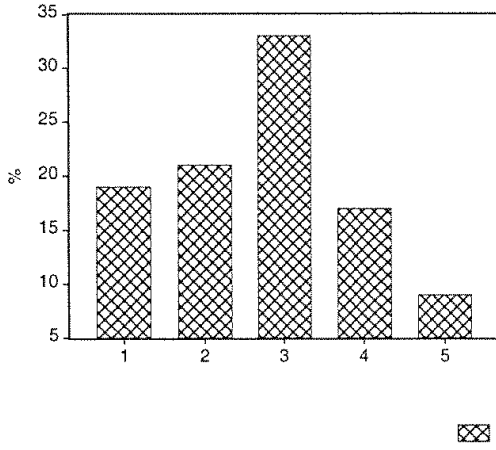
Ankete katılan mükelleflere kaç yıldır bu işte çalıştıkları işletme yaşı sorularak öğrenilmiştir. Bulgular ankete katılan mükelleflerin %41'i 11 yıldan daha fazla bir süredir sektörlerinde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ankete katılan işletme yaş seviyelerinin dağılımı şu şekilde olmuştur:

İşletme yaşı	0-5 yıl	6-10 yıl	11 ve üstü yıl
Sıklık (% olarak)	26	33	41

Ankete katılan mükelleflere 5 noktalı Likert ölçeği olarak adlandırılan yöntemle hazırlanan ifadeler yöneltilmiştir. İfadelere (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum) olmak üzere 5 farklı cevap seçeneği sunulmuştur. Araştırmanın konusu olan vergi kaçırma eğilimi 'Hiçbir zaman vergi kaçırmam' ifadesine verilen cevaplarla ölçülmeye çalışılmıştır.¹⁸ İfadeler verilen cevaplarda kesinlikle katılıyorum'un 1,

¹⁸ 'Daha önce hiç vergi kaçırdınız mı?' sorusu yerine "Hiçbir zaman vergi kaçırmam" ifadesinin kullanılmasının nedenleri şunlardır: (i) mükelleflerin geçmişte yaptıklarını hatırlamayabileceği (ii) geçmişte gerçekleştirilen vergi kaçakçılığı davranışının (bağımlı değişken) anketin yapıldığı andaki tutum ve

kesinlikle katılmıyorum'un ise 5 olduğu bir sistemde 302 mükellefin 'Hiçbir zaman vergi kaçırmam' ifadesine verdiği cevaplarda aritmetik ortalama = 2,75, mod = 3, medyan = 3 bulunmuştur. Ankete katılanların 'Hiçbir zaman vergi kaçırmam' ifadesine verdikleri cevapların dağılımı Şekil 1'de sunulmuştur.

1=kesinlikle katılıyorum (%19), 2=katılıyorum (%21), 3=kararsızım (%33),
4=katılmıyorum (%17), 5=kesinlikle katılmıyorum (%9)

Şekil 1. Hiçbir zaman vergi kaçırmam ifadesine verilen cevapların dağılımı

Şekilde 1'de görüldüğü gibi en çok verilen cevap kararsızım seçeneği olmuştur. Ankete katılanların %26'sı katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermiştir, bu cevabı veren mükelleflerin vergi kaçırma eğilimi olduğu kabul edilebilir.

Vergi kaçakçılığı eğimini etkileyen bir çok faktör bulunmakta, vergi kaçakçılığı eğilimini etkileyen faktörler maliyeciler ve ekonomistlerin yanı sıra, psikologlar, sosyologlar ve suç bilimcileri tarafından da araştırılmaktadır. Mükelleflerin vergi kaçırma eğilimleri toplumsal, psikolojik veya ekonomik bir çok faktörden olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Mükelleflerin vergisel olaylarla ilgili bilgi seviyesi, vergi sisteminin adil algılanıp algılanmadığı,

algılamalarla (bağımsız değişkenler) ölçülmesinin doğru olmadığı (iii) bu konuda doğrudan bir soruya verilen cevapların dürüstlük derecesinin şüpheli olacağı.

mükelleflerin ödedikleri vergi yüklerinin ağırlığı, mükelleflerin ödedikleri vergilerin devlet tarafından nasıl kullanılmakta olduğu, vergi oranlarının yüksekliği, vergi kaçakçılığında yakalanma riski, ve benzeri faktörlerin vergi kaçırma eğilimi üzerindeki etkisi ampirik çalışmalarda sıklıkla araştırılmaktadır. Bu çalışmada ise bazı faktörler ile vergi kaçırma eğilimi arasındaki ilişkiler çapraz tablo yöntemi ile irdelenecektir: i) Vergi bilinci vergi kaçırma eğilimi ilişkisi; ii) Vergi mevzuat bilgisi vergi kaçırma eğilimi ilişkisi; iii) Vergi yükünün vergi kaçırma eğilimi ilişkisi; iv) Vergi adaleti vergi kaçırma eğilimi ilişkisi; v) Yakalanma riski vergi kaçırma eğilimi ilişkisi.

A) VERGİ BİLİNCİNİN VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNE ETKİSİ

Vergi bilincinin artması mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu artırmaktadır. Bundan dolayı vergi ödeme bilinci zayıf vergi mükelleflerinin vergi kaçırma eğiliminin yüksek olması beklenir. Mükelleflerin sorumlu olduğu vergiyi ödeme bilincine sahip olması vergilerin toplum ve bireyler için önemini kavradığının bir göstergesidir. Bu mükelleflerin vergi kaçırma eğiliminin daha az olacağı yani vergi kaçakçılığı yapmayacağı, bunun yanında vergi ödeme bilincinin düşük olduğunu belirten mükelleflerin ise vergi kaçırma eğilimde olmaları beklenmektedir. Vergi ödeme bilinci ile vergi kaçırma eğilimi arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik çapraz tablo Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Vergi bilinci vergi kaçırma eğilimi ilişkisi

Değerler % olarak		Sektörümde vergi ödeme bilincinin yüksek olduğunu düşünüyorum				
		kesinlikle katılıyorum	katılıyorum	kararsızım	katılmıyorum	kesinlikle katılmıyorum
Hiçbir zaman vergi kaçırman	kesinlikle katılıyorum	6,9	27,6	27,6	29,3	8,6
	katılıyorum	7,8	43,8	18,8	21,9	7,8
	kararsızım	6,9	19,8	16,8	45,5	10,9
	katılmıyorum	11,5	28,9	13,5	38,5	7,7
	kesinlikle katılmıyorum	18,5	11,1	7,4	33,3	29,6

Tablo 1’de görüldüğü üzere hiçbir zaman vergi kaçırmam ifadesine katılıyorum şeklinde cevap veren (bunlar vergi kaçırma eğilimi olmayan mükelleflerdir) mükelleflerin %44’ü aynı zamanda vergi bilincinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Tam tersi bir şekilde vergi ödeme bilincinin düşük olduğunu ifade edenlerin %39’nun ise vergi kaçırma eğilimi bulunmaktadır. Bu bulgu beklentilere uygun olarak vergi bilincinin mükelleflerin vergi kaçakçılığı eğilimini azaltan bir etkisi bulunduğunu göstermektedir.

B) VERGİ MEVZUATI BİLGİSİNİN VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİ ÜZERİNDE ETKİSİ

Bir hukuk sisteminde yer alan hukuk kurallarının bütününe mevzuat denilmektedir. Vergi hukuku bakımından mevzuatın en geniş anlamına, kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, emsal yargı kararlarının yanında Bakanlar Kurulu Kararları ile Maliye Bakanlığı’nın Genel Tebliğler başta olmak üzere, iç genelgeler, sirkülerler, özelgeler, vb. dahil olmaktadır.¹⁹ Vergi mükelleflerinin yapmak zorunda olduğu görevleri vergi mevzuatında belirtilmiştir. Vergi mevzuatı bilgisi yüksek olan mükelleflerin, yükümlülüklerini daha iyi bildiklerinden yasalara uygun davranışlar içinde olmaları beklenir. Bunun yanında örneğin ihmal sonucu oluşan vergi kaçırma, mükelleflerin vergi mevzuatına göre yeride getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri yapmamaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mükellef beyanname verirken farkında olmadan mevzuata yeterince hakim olamama nedeniyle gelirini gerçekte olduğundan daha az beyan edebilmektedirler. Her ne kadar mükellef kasten ve bilerek yapmasa da vergi mevzuat bilgisinin yetersiz olmasından dolayı vergi kaçakçılığı yapmaktadır. Vergi mevzuat bilgisi ile vergi kaçırma eğilimi arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik çapraz tablo aşağıda sunulmuştur.

¹⁹ KARAKOÇ, Yusuf, Hukukî Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp ve Kaçakları, 2004.

Tablo 2. Vergi mevzuat bilgisi vergi kaçırma eğilimi ilişkisi

Değerler % olarak		Vergi mevzuatı bilgisine sahibim				
		kesinlikle katılıyorum	katılıyorum	kararsızım	katılmıyorum	kesinlikle katılmıyorum
Hiçbir zaman vergi kaçırmam	kesinlikle katılıyorum	6,9	21,1	20,7	37,9	10,3
	katılıyorum	1,6	31,3	18,8	40,6	7,8
	kararsızım	4,9	17,8	32,7	32,7	11,9
	katılmıyorum	5,8	23,1	21,2	40,4	9,6
	kesinlikle katılmıyorum	11,1	18,5	22,2	18,5	29,6

Ankete verilen cevaplar Tablo 2’de görüldüğü üzere, hiçbir zaman vergi kaçırmam ifadesine katılıyorum şeklinde cevap veren (bunlar vergi kaçırma eğilimi olmayan mükelleflerdir) mükelleflerin %40’ı vergi mevzuatı bilgisine sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak hiçbir zaman vergi kaçırmam ifadesine katılmıyorum şeklinde cevap veren (bunlar vergi kaçırma eğilimi olan mükelleflerdir) mükelleflerin %40’ı vergi mevzuatı bilgisine sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu iki bulgu birbiri ile çelişmektedir. Bu nedenle çapraz tablo bulgusuna dayalı olarak vergi kaçırma eğilimi ile vergi mevzuatı bilgi düzeyi arasında bir ilişki bulunmamıştır.

C) VERGİ YÜKÜNÜN VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNE ETKİSİ

Bireyler vergi oranları arttırıldığında veya yeni ek vergiler ihdas edildiğinde daha çok vergi ödemek zorunda kalacaklar ve vergi yükleri artacaktır. Türkiye’de vergi yükünün ağır olduğu ve olmadığı yönünde görüş bildiren iki grup vardır. Genellikle vergi mükellefleri vergi yüklerinin ağır olduğunu belirtmektedir. Ancak bunun tersini ampirik delile dayalı olarak iddia edenlerde bulunmaktadır. Örneğin, Özkara yaptığı çalışmada, Türkiye’de, 1980 yılında %14 civarında olan vergi yükü, 1985 yılında %10 seviyelerine düşmüş, dokuz yıllık bir aradan sonra ancak 1994 yılında yeniden %15’ler seviyesine yükselen vergi yükü, 1995 yılından itibaren hemen her yıl yükselerek, 2002 yılında %21.8 olarak gerçekleşmiş olduğunu ve sosyal devlet anlayışının gereği olarak devletten beklenen görevlerin artmış olduğu

göz önüne alındığında, ülkemizdeki vergi yükünün yeterli (ağır)²⁰ olmadığını belirtmektedir.²¹

Ülkemizdeki vergi yükü oranları, birçok gelişmiş ülkeden daha düşüktür. Ancak, yapılan araştırmalarda son zamanlarda ülkemiz vergi yükünü en çok arttıran ülke olmuştur. OECD kaynaklarından²² yararlanılarak Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından hazırlanan bir çalışmaya göre, Türkiye OECD ülkeleri içinde 1985-2002 döneminde vergi yükünü en çok artıran ülke olmuştur.²³

Mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumlarının en önemli belirleyicilerinden biri mükellefler üzerinde oluşan vergi yüküdür.²⁴ Vergi yükünün artmasıyla bireylerin gelirleri azalacaktır. Mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumlarının derecesi ile vergi oranları arasında doğrusal bir ilişki bulunmakta, buna göre vergi oranları artıkça mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumlarının derecesi olumsuz yönde değişmektedir.²⁵

Vergi yükünün artması kayıt dışı ekonomiyi artıracaktır. Gelirler kayıt içine girdikçe vergi yükü artacağı için kişilerin harcamaları veya tasarrufları azalacaktır.²⁶ Bunun sonucunda kişiler gelirlerini kayıt dışı ekonomiye kaydıracaklardır. Bu nedenlerle vergi yükü arttıkça vergi kaçırma eğiliminin artması beklenmektedir.

Vergi yükünün vergi kaçırma eğilimi arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik çapraz tablo Tablo 3'de sunulmuştur.

²⁰ Parantez içi ifade bize aittir.

²¹ ÖZKARA, Mehmet, Ekonomik Krizlerin Temel Sebebi: Düşük Vergi Yükü, <http://www.alomaliye.com.tr> (05.09.2004), 2004.

²² OECD, Revenue Statistics, 1985-2002, 2003

²³ Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu, Türkiye'de Vergi Yükü 2'ye Katlanarak ABD'yi Geride Bıraktı, <http://www.tisk.org.tr> (03.09.2004), 2004.

²⁴ AKTAN, C. Can, Vergiler ve Mükelleflerin Psikolojik Tutumları, <http://www.canaktan.org.tr> (12.09.2004), 2004.

²⁵ AKTAN, C. Can, Vergiler ve Mükelleflerin Psikolojik Tutumları, <http://www.canaktan.org.tr> (12.09.2004), 2004.

²⁶ KILDİŞ, Yusuf, Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000.

Tablo 3. Vergi yükünün vergi kaçırma eğilimi ilişkisi

Değerler % olarak		Ödediğim vergiler çok ağırdır				
		kesinlikle katılıyorum	katılıyorum	kararsızım	katılmıyorum	kesinlikle katılmıyorum
Hiçbir zaman vergi kaçırmam	kesinlikle katılıyorum	27,6	39,7	12,1	15,5	5,17
	katılıyorum	15,6	50	12,5	20,3	1,6
	kararsızım	30,7	49,5	8,9	7,9	2,9
	katılmıyorum	15,4	34,6	23,1	21,1	5,8
	kesinlikle katılmıyorum	51,9	22,2	11,1	0,5	14,8

Ankete verilen cevaplar Tablo 3’de görüldüğü üzere, hiçbir zaman vergi kaçırmam ifadesine kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap veren (bunlar vergi kaçırma eğilimi olan mükelleflerdir) mükelleflerin %74’ü vergi yükünün ağır olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgu güçlü bir şekilde vergi yükünü ağır bulan mükelleflerde vergi kaçırma eğiliminin daha fazla olduğunu göstermektedir.

D) VERGİ ADALETİ ALGILANMASININ VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNE ETKİSİ

Vergi mükellefi devlet ile olan ilişkisinin adil olmadığını, ödediği verginin karşılığını alamadığını düşünüyorsa, vergi kaçırarak bu adaleti kendisi sağlamaya çalışacaktır.²⁷ Vergi sistemini adaletsiz algıladığından dolayı bir mükellef vergi kaçırabileceği gibi, vergi kaçırdıktan sonra suçluluk duygusunu azaltmak için aslında sistemin adaletsiz olduğuna kendisini inandırabilir. Vergi sistemini adil olarak algılamayan mükelleflerde vergi kaçırma eğiliminin daha fazla olması beklenmektedir. Mükelleflerin vergi sistemindeki adalete bakışlarıyla, vergi kaçırma eğilimi arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik çapraz tablo Tablo 4’de sunulmuştur.

²⁷ BAYRAKLI, H.H., SARUÇ, T & SAĞBAŞ, İ., Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Yöntemleri, 19. Ulusal Maliye sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, 2004.

Tablo 4. Vergi adaleti vergi kaçırma eğilimi ilişkisi

Değerler % olarak		Mevcut vergi sistemi adaleti ve eşitliği bozan hükümler içermektedir				
		kesinlikle katılıyorum	katılıyorum	kararsızım	katılmıyorum	kesinlikle katılmıyorum
Hiçbir zaman vergi kaçırمام	kesinlikle katılıyorum	17,2	32,8	31,0	15,5	3,4
	katılıyorum	17,2	50	20,3	10,1	1,6
	kararsızım	18,8	30,7	31,7	12,8	5,9
	katılmıyorum	5,8	32,7	38,5	19,2	3,9
	kesinlikle katılmıyorum	48,2	7,4	22,2	14,8	7,4

Vergi kaçırma eğilimde olan mükelleflerin %56'sı mevcut vergi sisteminde adalet ve eşitliğin bozulmuş olduğunu ifade etmiştir. Beklentilere uygun olarak, bulgular mükelleflerin vergi sisteminde adalet ve eşitliği olmadığını düşünen mükelleflerde vergi kaçakçılığı eğilimini artmaktadır.

E) YAKALANMA RİSKİNİN VERGİ KAÇIRMA EĞİLİMİNE ETKİSİ

Vergi kaçakçılığı yapan mükellefler, vergi idaresine yakalanma riskini de üzerine almış bulunmaktadır. Denetlenme oranları, ceza miktarı, vergi oranları veya psikolojik nedenler mükellefin yakalanma riskini belirleyen etkenlerdir. Örneğin Kıldış'e göre; mükellefler, yakalanma ihtimaline göre ödeyecekleri vergi cezası, tam beyan yapmaları halinde ödeyecekleri vergi miktarından daha düşükse, vergi kaçırma eğiliminde olacaklardır.²⁸ Denetim geçirme ve ceza görme ihtimali yüksek ise kayıt dışı ekonominin boyutu daralacaktır. Mükelleflerin yakalanma riskinin artması ile vergi kaçırma eğilimi azalacaktır. Vergi kaçakçılığı yapan bir mükellefin yakalanma riskine bakışıyla vergi kaçırma eğilimi arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik çapraz tablo Tablo 5'de sunulmuştur.

²⁸ KILDİŞ, Yusuf, Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı:2, 2000.

Tablo 5. Yakalanma riski vergi kaçırma eğilimi ilişkisi

Değerler % olarak		Sektörümde vergi kaçakçılığı yapan bir mükellefin yakalanma riski çok fazladır				
		kesinlikle katılıyorum	katılıyorum	kararsızım	katılmıyorum	kesinlikle katılmıyorum
Hiçbir zaman vergi kaçırمام	kesinlikle katılıyorum	13,8	37,9	24,1	18,9	5,2
	katılıyorum	9,4	42,2	23,4	13,4	1,6
	kararsızım	9,9	26,7	36,6	25,7	0,1
	katılmıyorum	5,8	38,5	25,0	21,2	9,6
	kesinlikle katılmıyorum	37,1	11,1	14,8	7,4	29,6

Vergi kaçakçılığı eğiliminde olmayan mükelleflerin, %52'si vergi kaçakçılığı yapanların yakalanma riski olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulguya göre yakalanma riskinin olması mükelleflerin vergi kaçakçılığı eğilimini azaltıcı bir etkisi vardır. Bulguya dayalı olarak, vergi denetiminin artırılması gibi yakalanma riskini artırıcı politikaların vergi kaçakçılığını azaltacağı iddia edilebilir.

III. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Boyutu her ne kadar olursa olsun, vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonomi bütün devletlerin ekonomik ve sosyal hayatını olumsuz olarak etkileyen sorunların başında bulunmaktadır. Vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonomi ülkemizin, ekonomik ve sosyal hayatı olumsuz etkilemesinin yanı sıra AB'ye tam üyelik sürecinin başarılı olabilmesi için çözümlenmesi gereken problemlerdendir.

Vergi kaçakçılığını azaltmanın yollarından birisi mükelleflerin vergi karşı olan tutum ve davranışlarının bilinmesi ve buna yönelik politikaların uygulanmasıdır. Çalışmamızda Uşak ilinde çeşitli sektörden mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini etkilemesi muhtemel bazı faktörlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Genellikle teorik beklentilere paralel bulgular elde edilmiştir. Vergi ödeme bilinci az olan mükelleflerde vergi kaçırma eğilimi artmaktadır. Ülkemizde vergi kaçakçılığının azaltılması için öncelikli bir konu olarak vergi ödeme bilinci ve kültürünün yerleştirilmesi gereklidir. Toplumda vergi ödeme bilincinin yerleşmesi için vergi idaresi

özellikle üniversiteler, meslek örgütleri, basın gibi kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmalıdır. Vergi yükü ve vergi sisteminde adaletin algılanması konusunda da elde edilen bulgular vergi kaçakçılığının ez aza indirilmesi için mükelleflerin kamu harcamalarında israf gibi nedenlerle kamu sektörüne olumsuz bakış açısının düzeltilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAN, C. Can, Vergiler ve Mükelleflerin Psikolojik Tutumları, <http://www.canaktan.org.tr> (12.09.2004), 2004.
- ALLINGHAM, M. G. & SANDMO, A., 'Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis', *Journal of Public Economics*, Cilt 1, ss. 323-338, 1972.
- ALTUNIŞIK, Remzi, vd. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2003.
- BALDRY, J. C., 'Tax Evasion is not a Gamble: A Report on Two Experiments', *Economics Letters*, Cilt. 22, ss. 333-335, 1986.
- BAYRAKLI, H.Hüseyin., SARUÇ, Tolga & SAĞBAŞ, İsa, Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Yöntemleri, 19. Ulusal Maliye sempozyumunda sunulan bildiri, Antalya, 2004.
- DEMİR, İ.C., *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları: Afyon İli Anket Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1999.
- DÖNMEZER, Recai, "Vergi Hukuku Açısından Küreselleşme ve Elektronik Ticaret", Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XIV, S. 1-2, s. 415-452, 1998.
- GERÇEK, A. & YÜCE, M. Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa, 1998.
- GRASMICK, H. & BURSIK, R. 'Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model', *Law and Society Review*, cilt.24(3), ss. 837-861, 1990.

- KARAKOÇ, Yusuf, Hukukî Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp Ve Kaçakları, 2004.
- KILDİŞ, Yusuf, Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu Ve Çözüm Önerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000.
- MUTER, N.B., SAKINÇ, S. & ÇELEBİ, A.K., *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Manisa, 1993
- OECD, Revenue Statistics, 1985-2002, 2003
- ÖZKARA, Mehmet, Ekonomik Krizlerin Temel Sebebi: Düşük Vergi Yüğü, <http://www.alomaliye.com.tr> (5.9.2004), 2004.
- SARUÇ, T., 'Vergi Etiğinin Vergi Kaçırma Üzerindeki Etkisi: Deney ve Anket Yöntemiyle Yapılan Bir Araştırma', *Vergi Sorunları*, ss. 156-166, 2003.
- SAVAŞAN, Fatih, *Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi Kayıpları Tahminleri*, Uludağ Üniversitesi'nce Düzenlenen 19. Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya, 2004.
- SONG, Y. D, VE YARBROUGH, T. E. 'Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey', *Public Administration Review*, cilt. 38, s. 442-452, 1978.
- TÜRKİYE İŞVERENLER SENDİKASI KONFEDERASYONU, Türkiye'de Vergi Yüğü 2'ye Katlanarak ABD'yi Geride Bıraktı, <http://www.tisk.org.tr> (3.9.2004), 2004.